

Графитите като монументално изкуство и ново наследство

Изготвил доклада:

Проф. д.н. Иван Кабаков

ГРАФИТИТЕ КАТО МОНУМЕНТАЛНО ИЗКУСТВО И НОВО НАСЛЕДСТВО

Проф. д.н. Иван Кабаков

Предизвикателствата пред които сме изправени в началото на 21 век са свързани с най-голямата човешка миграция и концентрацията на много и различни хора в съвременните градове, които провокират неконтролирана свръх-урбанизация и строителство и като следствие от тях социална изолация и пространствена фрагментация. Отнесени към културата, последиците от представените процеси са свързани със загубата на обществени пространства и места за култура, както и с влошаване на качеството на градската среда по отношение на перспективите за осмисленост и споделеност на човешкото съществуване. Същевременно трябва да се посочи, че съвременните градове са двигатели на развитието, творчеството и иновациите, които предлагат заетост и образование на различни социални групи. Това ги прави изключително привлекателни за творчески активната и работоспособна част от населението.

1. Съвременните графити: историческа реконструкция на формите на изразяване

Съвременните графити са своеобразна реакция на коментираните предизвикателства и процеси, които концентрират човешкото съществуване в големите градове в търсене на образование и заетост, както и на професионална реализация и кариерно развитие и най-вече на удовлетвореност и смисъл. Първоначално *графитите са преди всичко букви* с преобладаващо протестен характер, изписани или издраскани на стена като израз на позиция по отношение на заобикалящия ни свят. Тази позиция е от съществено значение за развитието на съвременните общества, доколкото стои в основата както на свободата на изразяване на мнение (чл. 10 от ЕКПЧОС), така и на демократичното участие на гражданите в протичащите процеси. Впоследствие буквите се превръщат в *тагове* (от англ. tagging – маркиране), които изискват относително малко време за изработване, но претендират за разпознаваем стил при изписването им, който отличава съответния райтър като своеобразен вид подпис при маркирането на пространството на своето присъствие в градската среда. Това би могло да се постигне и чрез т.нар. *герои* (characters) при затварянето на кръга на „класическите (нелегални) графити“, които нямат претенция за изкуство и много често са третиращи като хулиганство по смисъла на чл. 325 от Наказателния кодекс.

Артистичността обаче е вече провокирана и придобива конкретен израз при изработването на принтове и стенсили (шаблони), както и при изрисването на части, т.нар. парчета – англ. *pieces*, чиито размери понякога достигат до повече от 5 метра, но не могат да се конкурират с *murals* (стенописи), чиито размери предполагат, освен професионална подготовка и опит, излизане „на светло“, сериозно (преобладаващо публично) финансиране, както и обществено значима тема или кауза. Това повишава изискванията към графитите както по отношение на начина им на изпълнение, така и към качеството на използваните материали. В повечето от случаите т.нар. *pieces* и *murals* се възприемат за изкуство, което трябва да отговаря на високи естетически и културни стандарти от които произлиза и очакването да бъдат третираны като постоянни (непреместваеми) обекти, изработени на публично видими места в градската среда, каквито са калканите на жилищни блокове, публични и частни сгради, подлези, язовирни стени или строителни заграждения. Легализирането на дейността по изработването на коментирания тип графити е свързано с *повишаване на размерите*, сравними с тези на мозайките, стенописите и сграфито произведенията от предходни периоди, както и с използването на публичните пространства на града и много често на общинско субсидиране. Отличителните характеристики на т.нар. „*murals*“ ги „вписва“ в „класическите“ монументални изкуства като същевременно се запазват типичните за графитите техники на изпълнение, както и относителната „лекота“ на графити изразяването. Техните *поръчители* са преди всичко публични организации и в много по-малка степен частни (стопански или нестопански) организации, поради което използваната за графити изразяване сградна инфраструктура е преобладаващо публична държавна собственост или публична общинска собственост. В повечето от случаите *изпълнители* на „поръчката“ са лица с художествено образование, което относително лесно би могло да се установи от професионалното третиране на съответната форма на изразяване. *Правният статут на графитите* обаче остава „разкъсан“ между хулиганството по чл. 325 от Наказателния кодекс, когато коментираме обидни квалификации, тагове или герои, и от друга страна – парчетата и стенописите по калкани, публични и частни сгради или подлези, които имат претенцията за изкуство, но проблематично (засега) е тяхното третиране като „произведения на изобразителното изкуство, включително произведения на приложното изкуство, дизайна и народните художествени занаяти“, съгласно чл.3, ал.1, т.5 от Закона за авторското право и сродните му права (обн. ДВ. бр. 56 от 29.06.1993 г.).

Така представеното *актуално състояние* предполага различни *начини на третиране и опазване на графитите*. В първия случай - когато коментираме тагове, герои, принтове и стенсили, които изключват обидни квалификации и слово на омразата, би могло да се използва дигитално архивиране и картографиране на посланията в градското пространство като начин на опазване на памет по отношение на свободата на изразяване на личността и демократичното участие на различни социални групи в протичащите процеси в обществото, някои от които биха могли да имат социално, историческо или културно значение. Във втория случай – парчетата и стенописите, биха могли да се използват високите изисквания и стандарти, които са относими към постоянните (непреместваеми) обекти и в частност към монументалните изкуства.

2. Отличителни характеристики на съвременните графити

Съвременните графити като форма на изразяване се различават от своите „предходници“ чрез „изначалното им противопоставяне на властта и закона, както и чрез преобладаващото използване на спрей за изписване на послания и рисуване на образи, вместо тяхното издраскване на глинени съдове, стени или като „сграфито“ в по-ранни исторически периоди“ (Кабаков 2019: 13). Необходимо е се има предвид обаче, че съвременните графити са следствие от самоорганизацията на обществото преди всичко в големите градове в търсене на форми за изразяване на собствена позиция и мнение по отношение на заобикалящия ни свят като се използват различни изразни средства, каквито са надраскване, написване или изрисувване със спрей на стена от сграда или на повърхност в градското пространство на тагове, послания, рисунки, шаблони, апликиране или оцветяване на форми и обеми. Погледнати в тази перспектива отличителните характеристики на съвременните графити като форма на изразяване могат да бъдат представени по следния начин:

- Съвременни и демократични форми на изразяване на градската култура
- Силно въздействие с минимални изразни средства
- Нелегален, протестен и лаконичен изказ
- Израз на контракултура, субкултура или субсидирана култура
- Динамичен и концептуален характер
- Улична форма на изразяване, която е част от излизането на изкуството на улицата

Съвременните графити като начин на изпълнение се изработват като се използват следните изразни средства:

- издраскване или издълбаване на послание
- написване или изрисоване със спрей на стена от сграда или на повърхност на тагове (от англ. tagging – маркиране), герои (characters), парчета (pieces), стенописи (murals)
- надписи и рисунки чрез линия, шаблон, апликиране и оцветяване на форми и обеми върху публични сгради, превозни средства, улици и публични пространства (Street Art)
- принтове и стикери

Изразните средства, отнесени към многообразието от графити, предписват до голяма степен тяхното ситуиране и съществуване като (1) нелегални, временни (нетрайни) и протестни форми на изразяване или като (2) постоянни и непреместваеми обекти с претенция за изкуство и културна ценност, които биха могла да са и носители на памет и част от новото културно наследство на града. Съвременните графити разкриват различни перспективи за развитие от които по-специално внимание изискват (1) графитите като монументално изкуство и (2) графитите като ново наследство. Насочването на изследователския интерес към тях е оправдано с оглед на протичащите процеси на легитимиране на съвременните графити като изкуство, което има социално и културно значение, за да се превърнат впоследствие в ново наследство, доколкото отправените послания в различните форми на изразяване са носители на колективна и културна памет.

3. Графитите като монументално изкуство

Легитимирането на *съвременните графити като изкуство* започва с работите на графити артисти като Таки 183 и Стан 153, чието творчество през 80-те години в Ню Йорк маркира перспектива за развитие, надградена с „графити арт“ произведенията на Жан Мишел Баския и Кийт Харинг, за да се стигне до провокативно изработените графити на Банкси, чието присъствие в галерии и търгове на артистични произведения ги легитимира като съвременно и същевременно антисистемно изкуство с различна позиция по отношение на заобикалящия ни свят и пазара на изкуство, която би могла да се превърне в културна памет за представите и ценностите на сега активното артистично поколение.

Подобна е позицията и на графити артистите в България. „Искаме да промотираме графитите като изкуство и като нещо, което е достъпно, нещо, което не трябва да е смятано за вандализъм, а за изкуство“ (Кабаков 2019: 7). Тази претенция за изкуство е относима преди всичко към т.нар. „*pieces*“ и „*murals*“ като се отчитат по-големите им размери, легалността при изпълнението им, трайната им закрепеност, както и използването (в повечето от случаите) на общински субсидии с оглед естетизацията на градската среда с демократичното участие на различни артисти при запазване на типичната „лекота“ на графити изразяването. Повишаването на размерите и легализирането на дейността на графити артистите позволяват „вписването“ на коментиранияте форми на изразяване в *монументалните изкуства* като се има предвид обичайното им разбиране, че „монументът“ е голям паметник, който стои в основата на монументалните изкуства и свързва живописата и скулптурата с архитектурата при функционирането им предимно в градска среда.

Това означава, че т.нар. „*pieces*“ и „*murals*“ могат да бъдат третираны като *нови форми на монументално изкуство*, които са трайно закрепени към земната повърхност. Иначе казано - те са постоянни и непреместваеми обекти, които с оглед естетизацията на градската среда, повишаването на нейните художествени качества и подобряването качеството на живот на гражданите (чл. 20, ал. 2 от Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община)¹ могат да получават общинско финансиране, но дори когато са изработени в следствие на частна инициатива, изобразеното на тях е в публичните пространства на града, което изисква отново вниманието на местните власти при третирането им по аналогия на стенописите, мозайките и сграфито произведенията като се отчитат обаче и особеностите (например) на чл. 16, ал. 2, чл.19, ал. 4 и чл. 67, ал. 1-3 от Наредбата за преместваемите обекти, за рекламните, информационните и монументално-декоративните елементи и за рекламната дейност на територията на Столична община.² В този ѝ вид Наредбата е ирелевантна към графитите и не „работи“ по отношение на тях, доколкото дори в частта им на таговете (от англ. tagging – маркиране) и героите (characters) не става въпрос за преместваеми обекти като само част от тях са реклама предимно на

---

¹ Повече информация би могла да бъде открита на следния адрес: <https://sofia.obshtini.bg/doc/2710974>

² Повече информация би могла да бъде открита на следния адрес: <https://sofia.obshtini.bg/doc/2414168>

търговски обекти. Разширяването на правния акт с добавянето на фактора „време“ и прилагателното „временни“ към визираните обекти би могло да подобри неговата регулативна способност в частта на таговете, героите, принтовете и стенсилите.

Когато обаче коментираме т.нар. „парчета“ (pieces) и „стенописи“, но с типичната „лекота“ и техника на графити изразяването (murals) като нови форми на монументално изкуство, трябва да се отдели повече внимание на Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община. Правният акт, съгласно чл. 3. ал. 1, обхваща „всички монументално-декоративни и художествени елементи,³ включително паметници, художествени инсталации, инсталации със значимо визуално присъствие в градска среда, възпоменателни знаци, скулптури, мозайки, стенописи, декоративни пластички, фонтани, чешми и други традиционни и съвременни форми на изкуството на екстериор и интериор в сгради с обществена функция и др.“

Прави впечатление, че графитите отсъстват от обхвата на Наредбата, освен ако не бъдат третираны като „съвременни форми на изкуството на екстериор и интериор в сгради с обществена функция“. Въпреки коментирания отсъствие, включително и като изрично посочване, общините и в частност конкретни райони в Столична община финансират различни инициативи свързани с графити изразяване с оглед естетизацията на градската среда, повишаването на нейните художествени качества и подобряването качеството на живот на гражданите (чл. 20, ал. 2 от Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община). Становищата относно качествата на предлаганите проекти се изработват, съгласно чл. 13, ал. 1 (нов - Решение № 365 по Протокол № 84 от 25.06.2015 г.), от Експертно-художествен съвет, който е „постоянно действащ помощен консултативен орган, състоящ се от 9 на брой специалисти, в това число председател и

---

³ Според чл. 20, ал. 1 (нов - Решение № 365 по Протокол № 84 от 25.06.2015 г.) от Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община „художествените елементи за естетизация на територията на Столична община са произведения на синтеза на изящните и пластични изкуства и архитектурата, имат *постоянен статут* и са под *защитата на закона*“ (б.м. – И.К.). Тяхното предназначение е свързано с естетизация и оформяне на градската среда, както и с очакването да „повишават нейните художествени качества и да подобряват качеството на живот на гражданите“ (чл. 20, ал. 2).

двама представители от Общинския експертен съвет по устройство на територията, градски дизайн и реклама (ОЕСУТГДР).“ В допълнение към него, съгласно чл. 14, ал. 1 (нов - Решение № 365 по Протокол № 84 от 25.06.2015 г.), „Столична община изготвя публичен регистър, в който влизат експерти от различни области - история, културология, архитектура, градоустройство, пластични изкуства, изкуствознание, туризъм, социология и др.“

„Писмено предложение до Столичния общински съвет за поставяне, преместване и премахване на паметници и други възпоменателни знаци (паметни плочи, барелефи и др.) могат да правят: (1) кметът на Столична община, (2) общински съветници; кметове на райони и кметове на населени места, (3) ръководствата на обществени, стопански, научни, културни, неправителствени и други организации, (4) инициативни граждански комитети със състав не по-малко от 20 души, формирани чрез съответна подписка“ (чл. 18, ал. 1, предишен чл. 14 - Решение № 365 по Протокол № 84 от 25.06.2015 г.). Освен това, съгласно чл. 34, ал. 1-3, „Столична община разработва публичен регистър на паметниците и другите възпоменателни знаци, както и на по-значимите художествени елементи на територията на столицата, с визуална информация за тях, с информация за тяхното местонахождение и специфика“.⁴ Той трябва да осигури информация за актуалното състояние на „паметниците, произведенията на изкуството и възпоменателните знаци на територията на Столична община“ чрез разработването на досие и карта за тяхното разположение на територията на София.

Ако приемем, че т.нар. „pieces“ и „murals“ като нови форми на монументално изкуство трябва да бъдат третираны по аналогия на стенописите, мозайките и сграфито произведенията, тогава за тях ще трябва да са валидни процедури по съгласуване и получаване на разрешение за реализация на монументално изкуство в градска среда, каквито има (например) в София. Това означава, че те трябва да имат „постоянен статут“ и да са „под защитата на закона“, съгласно чл. 20, ал. 1 от Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и

---

⁴ Повече информация би могла да бъде открита на следния адрес:

http://registersofia.bg/index.php?view=monuments&option=com_monuments&formdata%5Bmonument_type%5D=5&Itemid=120&page=1

художествени елементи на територията на Столична община след получаване на разрешение за реализация. Същевременно „във връзка с нарастващият брой на предложения за реализиране на стенописи върху публични / частни обекти - фасади на сгради, технически съоръжения и др.“, Експертно-художествения съвет предлага „да бъдат създадени специални ред и условия за реализацията на проекти от такъв тип“, както и „да бъдат регламентирани и обявени подходящи екстериорни пространства за изява на артисти, в чиято сфера на интереси попада този вид изкуство“, но също така „да бъдат предвидени ред и условия, както за разполагането, така и за *премахването* (б.м. – И.К.) на съответната творба“, като нейното физическо присъствие „да бъде ограничено до 12 /дванадесет/ месеца, считано от датата на вече реализираната творба“ (Становища от заседание на Експертно-художествения съвет, проведено на 30.09.2021 г.). Това означава, че се препоръчва на Столична община „постоянният статут“ да стане временен за „този вид изкуство“, а „защитата на закона“ да се ограничи до останалите форми, посочени в чл. 3, ал. 1 от Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община. Необходимо е да се посочи обаче, че в частта на графитите, факторът „време“ е приложим към тагове, герои, принтове и стенсили (шаблони), но не и по отношение на т.нар. парчета и стенописи, като всички изброени форми в повечето от случаите са непреместваеми обекти, макар и някои от тях да са използвани за реклама.

Когато се анализира работата на Експертно-художествения съвет,⁵ практиката показва, че има както одобрителни становища за изработването на графити (например Протокол № 23 от 13.06.2019 г. на Експертно-художествения съвет или Становището от заседание на Експертно-художествения съвет, проведено на 19.05.2022 г. в отговор на писмо с рег. № СКК22-ТД26-48/05.04.2022 г., свързано с изрисуването на стенопис на украинската художничка Вики Книш на калкана на зала „България“), така и становища в които се дават препоръки за частична промяна (например Становище от заседание на Експертно-художествения съвет, проведено на 9.09.2020 г. в отговор на писмо с рег. № СQA20-ВК66-6502 относно проект за изрисуване на калкан - стенопис „Сердика Лале“) или

---

⁵ Повече информация би могла да бъде открита на следния адрес: <https://www.sofia.bg/w/ekspertno-hudozestven-s-vet>

се прави аргументиран отговор на постъпили негативни мнения от граждани относно изрисувани графити (например Становище от заседание на Експертно-художествения съвет, проведено на 7.04.2021 г. по писмо с рег. № СОА21-ДИ03-12/26.03.2021 г.).

Погледнати в своята съвкупност, „стъпките“ от процедурите по съгласуване и получаване на разрешение за реализация, не само на графитите като нови форми на монументално изкуство, но и на таговете, героите, принтовете и стенсилите (шаблоните), са изначално сбъркани. Какви (например) „инициативни граждански комитети със състав не по-малко от 20 души, формирани чрез съответна подписка“ (чл. 18, ал. 1, предишен чл. 14 - Решение № 365 по Протокол № 84 от 25.06.2015 г.) ще трябва да отправят писмени предложения за изрисуването на (например) тагове, герои, принтове и стенсили (шаблони)? Не е ли по-добре да се определят местата на които могат да се рисуват (позитивно определение) или местата на които не могат да се рисуват графити (негативно определение), които са приложими обаче само когато те не представляват слово на омразата, не призовават към насилствена промяна на конституционно установения ред (чл. 39, ал. 2 от КРБ) и не са обидни квалификации? Временният характер на таговете, героите, принтовете и стенсилите (шаблоните) ги изключва от групата на произведенията с „постоянен статут“. Това обаче не означава, че таговете, героите, принтовете и стенсилите (шаблоните) не биха могли да се съхраняват като колективна памет чрез дигитален архив, различен от публичния регистър, досиетата и картата на „паметниците и другите възпоменателни знаци, както и на по-значимите художествени елементи“ на територията на София, изискуеми съгласно чл. 34, ал. 1-3 от Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община. В заключение трябва да се посочи, че „стъпките“ от процедурата са разпръснати в различни актове и инстанции на Столична община, но са относително коректно събрани, обобщени и представени в „Анализ на нормативния контекст в България“ и в частност в София от изследването по проекта “Изкуство в публично пространство - какво, къде, как, кой, защо?”⁶

---

⁶ Повече информация би могла да бъде открита на следния адрес:
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.1948217795434201.1073741832.1906244349631546&type=3>

4. Графитите като ново градско наследство

Ако се върнем към етимологията на понятието „монумент“, отвъд вече коментираното разбиране, ще трябва да констатираме, че то произлиза от древногръцката дума „*mnetosynon*“ във връзка с латинските изрази „*monere*“ и „*monere*“, които в своята съвкупност означават „да напомня“, „да съветва“ или „да предупреждава“ какво би могло да се случи в бъдещето, когато не отчитаме и не „разчитаме“ правилно уроците на миналото. Така представеното „предназначение“ на понятието „монумент“ има пряко отношение към монументалните изкуства и към графитите като част от тях. Това означава, че би могло да се премине от естетизацията на средата, с каквато предимно се занимават изкуствата в публичните пространства на съвременните градове, към изграждането на градска среда с памет, чиято добавена стойност по отношение качеството на човешкото съществуване е обективирана в ново разбиране на градското наследство, което отчита, както демократичното участие на гражданите и артистичните интервенции в градската среда като потенциални носители на памет, така и наследената памет от предходни поколения.

В това отношение трябва да се има предвид, че „градското наследство е съвкупност от материални и нематериални ценности, които са носители на памет със социална, културна и икономическа значимост, постигнати в следствие на историческо натрупване и присъствие на различни култури. То има „социална, културна и икономическа стойност, определена от историческото натрупване на ценности, които са произведени от последователни и съществуващи култури и натрупване на традиции и опит, признати като такива в своята разнообразност“. Съществуващите култури и натрупването на традиции и опит „биха могли да подобрят обитаемостта на градските райони, икономическото развитие и социалната кохезия в съвременните градове“, както изрично се посочва в Препоръката относно градския исторически пейзаж, одобрена на 10.11.2011 г. от Генералната конференция на ЮНЕСКО (UNESCO 2011) „Културната значимост означава естетичната, научната, социалната или духовната ценност за минали, настоящи и бъдещи поколения. Културната значимост е въплътена в самото място, в неговата тъкан, местоположение, употреба, връзки, значения, архиви, свързани места и свързани предмети. Местата може да имат разнообразни ценности за различните хора или групи“ (Australia ICOMOS 2000).

Мислени като ново градско наследство, монументалните изкуства и в частност графитите изискват преосмисляне както на ценностите на различните хора и социални групи, които обитават градската среда, така и на паметта за тях, като се отчита „присъствието“ на нови форми и елементи в публичните пространства на съвременния град. Това ще промени и значението на *улицата като място на културна памет* с оглед на конституирането на „общности с наследство“ (чл.2b от Рамкова конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото), които социализират и интегрират (например) чрез маршрути и фестивали новото градско наследство.

„Стъпките“ при превръщането на монументалните изкуства и в частност на графитите в ново градско наследство започват с (1) естетизация на средата и придаване на ценност на новите форми, част от които стават културна памет, която стои в основата на (2) градската среда с памет, чието припознаване от следващите поколения като ценност конституира (3) градско наследство с демократичното участие и артистичните интервенции на различни общности и групи при промяната на градската среда като същевременно се отчита и опазва и наследената памет от предходни поколения. Добър пример в това отношение са организираният от „Sofia Graffiti Tour“ маршрути предимно на територията на град София, които представят с образователна насоченост многообразието от графити. По този начин те формират визуалната култура както на гражданите, така и на ползвателите на коментирания маршрут,⁷ но преди всичко третираат улицата като място на културна памет, а графитите като ново градско наследство.

Коментираният превъплъщение на графитите като ново градско наследство обаче имат *проблематична легитимност* поради непрекъснатата променливост и виталността на формата, които са отличителни характеристики на графити изразяването. Това е сериозно предизвикателство пред архивирането на графитите като културна памет на града. Освен това е налице неприемане на графитите за изкуство от различни социални групи и като следствие – отказ да бъдат третирани като градско наследство (Кабаков 2021: 14). Тази проблематичност „отваря“ дебата за ценностите, които трябва да бъдат защитени като градско наследство с оглед на тяхната уязвимост при процесите на градско развитие,

---

⁷ Повече информация би могла да бъде открита на следните адреси: <https://sofiagraffittitour.com/bg/free-walking-tour-2/> както и <https://stolica.bg/svobodno-vreme/Sofia-Graffiti-Tour-s-interesni-grafiti-i-istorii-izleze-ot-granitsite-na-sofiya>

особено в определени части на града по отношение на които има висока степен на наследствена чувствителност. Иначе казано - кой решава какво е нова ценност и как да се опазва в градска среда?

От друга страна, налице е *заличаване на графитите*, както от конкуренти за пространство и признание, така и от общинските власти (Кабаков 2021: 14-15), усилено от неприемането на поставянето на графитите зад плексиглас, какъвто опит беше направен, за да се съхрани „Малкият гмуркач“ на Банкси, който за по-голяма част от графити артистите е равносilen на (само)заличаване. Реакцията на графити общността не закъсна и беше категорично изразена - „Банкси беше тук“.

Отнесени към основните категории на градското наследство, графитите също са проблематични, доколкото много трудно биха могли да се „впишат“ в наследството от обекти с изключителна културна значимост. Мислими са като наследствени елементи, които нямат коментиранията значимост, но които присъстват по кохерентен начин в относително изобилие в градската среда, когато обаче се осигури съхраняване им, за да има наследяване (припознаване като наследство, културна ценност и памет). Това отново е проблематично не само с оглед на виталността на формата, но и на всички представени предизвикателства, които обаче не изключват третирането на графитите като нови градски елементи, чието опазване и валоризиране би ги превърнало в ново градско наследство.

Изводи и препоръки

Изводите, които могат да се направят са следните:

- Графитите са съвременни и демократични форми на изразяване на градската култура, които постигат силно въздействие с минимални изразни средства, чиито протестен, динамичен и концептуален характер е част от „излизането“ на изкуството на улицата.
- Изразните средства и начина на изпълнение на съвременните графити ги класифицират като (1) нелегални, временни (нетрайни) и протестни форми на изразяване или като (2) постоянни и непреместваеми обекти с претенция за изкуство и ново културно наследство на града.

- Съвременните графити предлагат различни перспективи за развитие от които като обществено значими биха могли да се отличат (1) графитите като монументално изкуство и (2) графитите като ново наследство. Те биха могли да легитимират графитите като изкуство и същевременно като (потенциални) носители на колективна и културна памет.
- Анализът на актуалното състояние на съвременните графити предполага различни начини на опазване. Надписи с обидни квалификации, слово на омразата, както и призови към насилствена промяна на конституционно установения ред (чл. 39, ал. 2 от КРБ) трябва да бъдат заличавани. Таговете, героите, принтовете и стенсилите (шаблоните), които не съдържат обидни квалификации и слово на омразата, както и не призовават към насилствена промяна на конституционно установения ред (чл. 39, ал. 2 от КРБ), могат да бъдат съхранени с оглед на техния временен и нетраен характер чрез дигитално архивиране и картографиране като памет и израз на свободата на личността и демократичното участие на различни общности и групи в протичащите процеси в обществото. Парчетата и стенописите като постоянни и непреместваеми обекти, които отговарят на високите изисквания и стандарти на монументалните изкуства, биха могли да бъдат опазвани по аналогия на тях.
- Анализът на законодателството в Република България и по-конкретно на Закона за авторското право и сродните му права и Закона за културното наследство и в частност на Наредбата за преместваемите обекти, за рекламните, информационните и монументално-декоративните елементи и за рекламната дейност на територията на Столична община и Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община показва, че съвременните графити не присъстват в обхвата им и до известна степен са проблематични категории с оглед на тяхното „вписване“.
- Съвременните графити като ново градско наследство поставят акцент върху контекста и градската среда. Те са извън обхвата на действащото законодателство, поради отсъствието на времева дистанция и виталността (непрекъснатата промяна) на формата, които изискват качествено различно опазване и управление на културното наследство.

- В повечето от случаите съвременните графити са изгубващи се във времето и пространството форми на изразяване, които изискват документиране и опазване като носители на памет. Те са част от градския ландшафт, много често са изработени от или на отпадъчни материали и поради тази причина са третираны като маргинални форми, които обаче предлагат ново предназначение на стари сгради и обекти, както и нови употреби и интерпретации на културното наследство.

В следствие на направените анализ и изводи, могат да се отправят следните препоръки:

- Разграничаване на графитите, които представляват изкуство от останалите форми на графити изразяване, както и от надписи с обидни квалификации, слово на омразата и призови към насилствена промяна на конституционно установения ред (чл. 39, ал. 2 от КРБ) като се използва фактора „време“ по отношение на нетрайни графити (тагове, герои, принтове и стенсили) и анализ на съдържанието по отношение на обидни квалификации, слово на омразата и призови към насилствена промяна на конституционно установения ред.
- Консолидиране на правните актове, които предлагат правила и процедури на национално равнище като се проучи, използва и развива описаната практика и опит по прилагането на Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община и Наредбата за преместваемите обекти, за рекламните, информационните и монументално-декоративните елементи и за рекламната дейност на територията на Столична община.
- Разширяване на обхвата на Наредбата за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община с добавянето на фактора „време“ и прилагателното „временни“ към визираните обекти, както и с посочване на относимостта на направените промени към таговете, героите, принтовете и стенсилите. Техният временен и нетраен характер ги изключва от групата на произведенията с „постоянен статут“.
- Обособяване на диференцирани режими на третиране и опазване на графитите, съобразени с особеностите на разграничените три групи. Надписи с обидни

квалификации и слово на омразата, както и призови към насилствена промяна на конституционно установения ред (чл. 39, ал. 2 от КРБ) трябва да бъдат заличавани. Графити с нетраен характер като тагове, герои, принтове и стенсили трябва да бъдат оставени в режим на търпимост с временен статут. Те могат да бъдат съхранени като памет и израз на свободата на личността чрез дигитален архив и картографиране. Парчетата и стенописите като постоянни и непреместваеми обекти с претенция за изкуство трябва да бъдат третираны и опазвани като произведения на монументалните изкуства с „постоянен статут“.

- Изработване на публичен регистър на произведения на монументалните изкуства на национално равнище, който проучва, анализира и използва натрупания опит от Електронния регистър на паметниците и художествените елементи на територията на Столична Община и същевременно включва парчетата и стенописите като част от регистрираните обекти.
- Обособяване на нова категория наследство в Закона за културното наследство – ново наследство, чиито отличителни характеристики са (1) отсъствие на обичайната времева дистанция от настоящето, изискуема за „класическите“ наследства, както и (2) непрекъснатата променливост и виталност на формата на изразяване, която обаче е носител на памет при формирането на градска среда с памет и градско наследство като част от новото наследство, осигуряващо по-високо качество на човешкото съществуване.

ЛИТЕРАТУРА

1. Европейска конвенция за защита правата на човека и основните свободи (обн., ДВ, бр. 80 от 02.10.1992 г.; изм., бр. 137 от 20.11.1998 г.)
2. Закон за авторското право и сродните му права (обн. ДВ. бр. 56 от 29.06.1993 г.)
3. Закон за културното наследство (обн., ДВ, бр. 19 от 13.03.2009 г.)
4. Изкуство в публично пространство - какво, къде, как, кой, защо? 2017. С., Столична община, Програма Европа 2017, Студио Прожектиране, Софийска градска художествена галерия.
5. Кабаков, И. 2019. Графитите: изкуство или вандализъм? В: Графитите в София. Изкуство / маркетинг / пропаганда. С., УИ „Св. Климент Охридски”, 7-11.
6. Кабаков, И. 2019. Графитите и техните употреби. В: Графитите в София. Изкуство / маркетинг / пропаганда. С., УИ „Св. Климент Охридски”, 12-21.
7. Кабаков, И. 2021. Графитите и формите на легитимност. В: Графити в Алма Матер. С., УИ „Св. Климент Охридски”, 9-19.
8. Конституция на Република България (обн., ДВ, бр. 56 от 13.06.1991 г.)
9. Наредба за именуване и преименуване на общински обекти, поставяне, преместване и премахване на паметници и художествени елементи на територията на Столична община. [онлайн] 8.03.2007. [прегледан 4.11.2023] <<https://sofia.obshtini.bg/doc/2710974>>
10. Наредба за преместваемите обекти, за рекламните, информационните и монументално-декоративните елементи и за рекламната дейност на територията на Столична община [онлайн]. 6.11.2014 [прегледан 4.11.2023] <<https://sofia.obshtini.bg/doc/2414168>>
11. Рамкова конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото. В: Международноправна защита на културното наследство. С., Министерство на културата, 2008: 66-74.
12. Столична община. Експертно-художествен съвет [онлайн]. 31.08.2016 [прегледан 4.11.2023] <<https://www.sofia.bg/w/ekspertno-hudozestven-s-vet>>
13. Столична община. Електронен регистър на паметниците и художествените елементи на територията на Столична Община [онлайн]. 14.12.2016 [прегледан 4.11.2023]

http://registersofia.bg/index.php?view=monuments&option=com_monuments&format=a%5Bmonument_type%5D=5&Itemid=120&page=1

14. Australia ICOMOS. 2000. The Burra Charter. Australia ICOMOS Incorporated International Council of Monuments and Sites, [онлайн]. 2000. [прегледан 4.11.2023]
<https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf >
15. UNESCO. 2011. Recommendation on the Historic Urban Landscape, Paris, 10 November 2011, [online]. 10.11.2011. [available 4.11.2023]
<<https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf> >